

An Examination of Relativism in Richard Mervyn Hare's Moral Philosophy

Mâhdî Mîsâghînehzhâd

Iran, Tehran, Islamic Āzād University, Central Tehran Branch, Faculty of
Literature and Humanities, Department of Philosophy

Mâhdî Nâjâfî Āfrâ

Iran, Tehran, Islamic Āzād University, Central Tehran Branch, Faculty of
Literature and Humanities, Department of Philosophy

Mohâmmâd Ākvân

Iran, Tehran, Islamic Āzād University, Central Tehran Branch, Faculty of
Literature and Humanities, Department of Philosophy

Abstract

One of the important viewpoints in philosophy, especially in moral philosophy, is “relativism”. The critical and rational examination of relativism can lead to the right moral decisions and, accordingly, the right action in different circumstances. Richard Mervyn Hare is one of the prominent moral philosophers, who in his moral philosophy, speaking of relativism and realism, has expressed the criteria for the relativity of moral judgments. By using the rule of “generalizability”, he has tried to justify the moral judgments. Also, considering the role of practicing in using the moral principles according to the circumstances, he has tried to lead the moral agent to a skill that leads to the right moral action. Besides, in explaining his moral theory, Hare considers knowing the circumstances and teaching the moral principles as effective in making moral judgments, and finally, he links the foundations of his viewpoint to intuitive and critical thinking in order to strengthen it and to make it coherent. In this paper, we have tried to examine Hare’s viewpoint about relativism from a theoretical perspective.

Keywords: Richard Mervyn Hare, Relativism, Ethics, Moral Principles.

Extended Abstract

Introduction

One of the important viewpoints in philosophy, especially in moral philosophy, is “relativism”. The critical and rational examination of relativism can lead to the right moral decisions and, accordingly, the right action in different circumstances. Relativism is not a problem confined to ancient and modern philosophy, and many philosophers have had different views of relativism, based on their different interpretations of it, in the different ages. Examining the goodness and badness of things, accepting the different viewpoints, the cultural dependence of oughts and ought-nots, and the diversity of moral judgments, can all be some components of relativism, which make different challenges for moral relativism.

Richard Mervyn Hare is one of the prominent moral philosophers, who in his moral philosophy, speaking of relativism and realism, has expressed the criteria for the relativity of moral judgments. In his view, relativism can be called a “paradox” in which, at least, two persons disagree on a moral problem and one of them must be right. But accepting this view is contrary to the common usage of ethical words, and can have a negative impact on a moral problem .

Discussion

Hare has tried to base moral judgments on the principles, teaching them and deriving them from knowing the circumstances. For this reason, he has considered moral relativism as dependent on “circumstances” and “principles”. In analyzing the circumstances and the principles, he believes in making decisions and evaluating them based on circumstances, and considers the mere moral absolutism as wrong. Therefore, attributing each action to different circumstances and taking considerations into account will have different results. On the other hand, Hare considers moral relativism as based on the principles that no other principle is superior to them, but justifies it by reference to “prescriptivism”, the rule of “generalization” and the correct understanding of “right” and “wrong.”

In Hare’s view, the members of a society have to make the same judgments about all the cases which have similar characteristics in order to get rid of the conflicts. Also, in explaining his moral theory, Hare considers knowing the circumstances and teaching the moral principles as effective in making moral judgments, and finally, he links the foundations of his viewpoint to intuitive and critical thinking in order to strengthen it and to make it coherent. Besides, in accepting the moral principles, he has

considered two rules as criteria: relying on the golden rule, and having the form of a universal law.

What follows from Hare's views is that his viewpoint is more compatible with moral absolutism, and that he considers the acceptance of relativism as dependent on the circumstances of moral problems and based on prudence and the genuine moral benefits. In his view, it is the moral principles that determine in various circumstances how must we act in a situation according to morally relevant characteristics. But although he completely separates himself from the relativists in other moral issues, he prefers to be considered as a subjectivist in his discussions of relativism, provided that they have been understood in a correct way. Of course, the correct understanding of Hare's discussions of relativism is achieved only by knowing the especial circumstances in which a right action is done, and knowing them will be achieved by teaching.

Conclusion

According to Hare, the moral principles are a kind of skill which is used in different circumstances, and this kind of skill strengthens Hare's relativism in facing the complex and difficult problems, and can help the moral agent in decision-making in difficult circumstances. Therefore, relativism in Hare's moral philosophy is a kind of institutionalization in general principles, which leads to the right moral decision by knowing the circumstances, acquiring the necessary teachings and doing the appropriate practices.

References

- Barnes, B. and Bloor, D. (1982). Relativism, Rationalism, and the Sociology of Knowledge, accessibility in: [https://law.unimelb.edu.au / data/ assets/pdf_file/0010/3637585/4-Barnes-and-Bloor-Rationality-and-relativism.pdf](https://law.unimelb.edu.au/data/assets/pdf_file/0010/3637585/4-Barnes-and-Bloor-Rationality-and-relativism.pdf)
- Berkeley, D. (1984). Moral Relativity. University of California Press.
- Berkeley, D. (1984). Moral Relativity. University of California Press.
- Feyerabend, P. (1978). Science in a Free Society (SFS). London: NLB.
- Frankena WK. (2014). Ethics. Translated by Sadeghi, H. Qom: Taha Cultural Institute. (In Persian)

- Hare, R.M. (1981). *Moral Thinking, Its Levels, Method, and Point*. New York: Oxford University.
- Hare, R.M. (1989). *The concise Encyclopedia of Western Philosophy and Philosopher*, third edition, Ree, J. and J.O. Urmson (ed.), p: 121 – 130
- Hare, R.M. (1992). “Universalizability”. *Encyclopedia of Ethics*, Vol.2. Becker, Lawrence C. (ed.). Chicago and London: St. JAMES Press.
- Hare, R.M. (1994). “Moral philosophy”. *Keyhan Andishe*. Translated by Saeidi-Mehr. n.52. (In Persian)
- Hare, R.M. (2001). “Descriptive meaning and moral principles”. *Arghanoon*. Translated by Divani, A., n.16. (In Persian)
- Hare, R.M. (2005). *Language of Morals*. Translated by Divani, A. Tehran: Taha Cultural Institute. (In Persian)
- Hare, R.M. (2019). *Applications Of Moral Philosophy*. Translated by Almasi, K. Tehran: Mahris. (In Persian)
- Hollingdale R.J. (2009). *A New History of Western Philosophy*, chapter 8. Translated by Azarang, A. Tehran: Qoqnoos. (In Persian)
- Holmes R.L. (2007). *Basic Moral Philosophy*. Translated by Olya, M. Tehran: Qoqnoos. (In Persian)
- Jawadii, M, Salatini, M. (2014). “Report and Analysis on Ayatullah Jawadi Amuli's Viewpoint about the Ethical Relativism”, *Revelatory ethics*, 1(1):73-100. (In Persian)
- Kellenberger, J. (2008). *Moral relativism: a dialogue*, Rowman & Littlefield publishers. United States of America.
- Malayeri M.H. (2012). “Reflections on Relativism. Absolutism and Objectivity”. *Rahbord*, 21(64):293-323. (In Persian)
- Mesbah Yazdi M.T. (2002). *The philosophy of morality*. Tehran: Islamic Development Organization. (In Persian)
- Motahhari M. (2001). *Collection of Works*. Tehran: Sadra. (In Persian)

Nilson, K. (1967), "Ethical Relativism and the Facts of cultural Relativity". in *Social Research*. vol 33, pp. 35-49

Pojman, L.P. & Fieser, J. (2012). *Ethics Discovering Right And Wrong*. United States Of America.

Poyman L., A. (1997). "Critique on Moral Relativism". *Naqd Va Nazar*. Translated by Fathali, M. 4(13-14):324-43. (In Persian)

Ralz J. (1997). "The basis of justice in the theory of John Rawls". *Naqd Va Nazar*. Translated by Tavasoli, H. 3(10-11):122-49. (In Persian)

Shapiro, D. (2008). What is ethical relativism? Presentation to the Knights of the Round Table, Research Associate Sheldon Chumir Foundation for Ethics in Leadership October 14.

Sheehy, P. (2006). "Moral Relativism". in *Richmond Journal of Philosophy*. 13. Autumn. Available at: http://www.richmond-philosophy.net/rjp/rjp_back_issues.php

بررسی نسبیت گرایی در فلسفه اخلاق ریچارد مروین هیر

مهدی میناقتی نژاد*
مهدی نجفی افرا**
محمد اکوان***

چکیده

نسبیت گرایی یکی از دیدگاه‌های مطرح در مباحث فلسفه، به‌ویژه فلسفه اخلاق است که در پرتو آن بسیاری از مباحث اخلاقی دستخوش تغییر و دگرگونی قرار می‌گیرند. تشخیص و بررسی و نقد این موضوع از نگاه منطقی و عقلانی می‌تواند به تصمیمات اخلاقی صحیح و به تبع آن رفتار و عملکرد مناسب در شرایط متفاوت منجر شود. ریچارد مروین هیر نیز یکی از اندیشمندان مطرح در فلسفه اخلاق است که با نظریه هدایت گرایی در فلسفه اخلاقی خود، ملاک‌ها و مناط‌هایی را در نسبیت احکام اخلاقی بیان و تلاش کرده است تا قضاوت‌های اخلاقی را با استفاده از مضمم قاعده تعمیم پذیری توجیه کند. او سعی کرده است با نگاهی ممارست گونه در انجام اصول، وفق شرایط، فاعل اخلاقی را به مهارتی سوق دهد که بتواند به فعل صحیح اخلاقی بیانجامد. همچنین در تبیین نظریه خود، آگاهی نسبت به شرایط و

* دانشجوی دکتری، گروه فلسفه، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
m.misaghinezhad@iauctb.ac.ir
** استاد، گروه فلسفه، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)
mah.najafiafra@iauctb.ac.ir
*** دانشیار، گروه فلسفه، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
moh.akvan@iauctb.ac.ir

آموزش در اصول اخلاقی را در احکام اخلاقی دخیل دانسته است و در نهایت برای انسجام و قوت دیدگاه خود مبانی آن را به تفکر شهودی و نقدی پیوند می‌دهد. در این مقاله سعی شده است این موضوع به صورت نظری، از منظر مروین هیر بررسی شود.

کلیدواژه‌ها: ریچارد مروین هیر، اخلاق، نسبی‌گرایی، اصول اخلاقی.

مقدمه

اندیشه و تفکر نسبی‌گرایی (Relativism) در قرن‌های متمادی وجود داشته است، اما در عصر جدید در غرب، به‌ویژه در قرن بیستم، در حوزه‌های مختلفی گسترش پیدا کرده و مورد بحث و تبادل نظر و حتی مناقشه بوده است.

نسبی‌گرایی اساساً نوعی گرایش و دیدگاهی معرفت‌شناسانه است که در پی ادراک افراد و بر اساس یافته‌های بشری در شرایط گوناگون پدید می‌آید و از منظر مفهومی به این معناست که وجود یک شیء، وابسته یا منوط به شیء دیگری باشد و در شرایط گوناگون و در مقایسه آنها با همدیگر تفسیر و دریافت مختلفی از آن صورت پذیرد.

بحث از نسبییت یا اطلاق امور اخلاقی را که پیوندی ناگسستنی و وثیق با حوزه «فلسفه اخلاق» دارد، می‌توان یکی از مهم‌ترین مبادی «علم اخلاق» در نظر گرفت و از آنجایی که به لحاظ واقع‌گرایی یا نسبییت‌گرایی می‌تواند حوزه فکری مخاطب خود را چنان به چالش بکشد که بر اساس رابطه عقلی و کنش‌های رفتاری در هر کدام از اطلاق و نسبییت تأثیر خاصی در عملکردهای اخلاقی بگذارد و نتایج مختلفی از آن را پدیدار کند که حاصل آن برون‌داد تعلیمات اجتماعی و امور تربیتی نیز خواهد بود، از این رو، پرداختن به آن نیز حائز اهمیت است و نیازمند تبیین و تشریح خواهد بود.

موضوع سخن با این تعریف در خصوص امور اخلاقی و قضاوت‌هایی است که در احکام اخلاقی شکل می‌گیرد و این قضاوت‌ها مبتنی بر همان امور و به صورت نسبی خواهد بود. با توجه به آنکه واحد و مقادیری برای سنجش آن وجود ندارد، با قیاس حاصل شده، نتیجه متناسبی با همان ادراک نیز به دست خواهد آمد که می‌تواند منشأ تناقضات و چالش‌های وسیعی در مبانی اخلاقی باشد و کارکردهای اخلاقی را تحت تأثیر قرار دهد. بررسی هر گروه کلامی یا فلسفی در مواجهه با این رویداد نتیجه‌ای متفاوت نیز خواهد داشت که می‌توان با بررسی و بهره‌گیری

ازایده‌های ارائه شده نتیجه مطلوبی از چگونگی مواجهه با موضوعات مشابه داشت. ریچارد مروین هیر^۱ یکی از فلاسفه اخلاق است و معتقد است که نسبیته گرایي موضوعی «متناقض نما» (Paradoxical) است که حداقل دو نفر در یک مسئله اخلاقی اختلاف دارند و لاجرم باید یکی از آن دو را بر حق نامید که لازمه پذیرش این دیدگاه، مغایرت با کاربرد عرفی واژه‌های اخلاقی است که می‌تواند تأثیر منفی بر یک مسئله اخلاقی داشته باشد (Hare, 1989, 121 – 130). از این رو، هیر درصدد بود تا با این رویکرد به تبیین موضوعات اخلاقی و مبانی آن و بالتبع نسبیته در امور اخلاقی در یک نظام عقلانی و منطقی پردازد که با این تحلیل سعی شده است از منظر هیر به میزان نسبیته و نسبیته گرایي در احکام اخلاقی و چگونگی رفع تراحم هنگام مواجهه با موضوعات اخلاقی، که ممکن است خطای در نتیجه یا اشتباه در انتخاب اصل صحیح اخلاقی را ایجاد نماید، پرداخته شود.

با استناد به آثار هیر و مبانی اخلاق و فلسفه او، مقالات و تحلیل‌های مختلفی گردآوری، تهیه و تدوین شده است که در برخی از آنها نیز ممکن است مطالبی پراکنده، البته مرتبط با این پژوهش نیز یافت شود. به عنوان مثال می‌توان موارد زیر را نام برد:

- «امکان استدلال اخلاقی در توصیه گرایي هیر» (رک. زمانی، ۱۳۹۰)، که در آن به بررسی و نحوه استدلال عقلی هیر در احکام و گزاره‌های اخلاقی پرداخته شده است؛
- «کارکردهای تفکر نقدی در اخلاق از منظر هیر» (رک. زارع، ۱۳۹۶)، که به بررسی جایگاه تقسیمات تفکر نقدی و شهودی هیر برای چگونگی پاسخگویی به پرسش‌های اخلاقی پرداخته است؛

- «کاوشی در توصیه گرایي از دیدگاه فلسفه اخلاق» (رک. حسینی، ۱۳۸۱)، که به بحث و بررسی مفاهیم و گزاره‌های اخلاقی از منظر توصیه گرایي پرداخته که هیر از سردمداران این مکتب است؛

- «روش استدلال اخلاقی از دیدگاه هیر» (رک. زمانی، ۱۳۹۱)، که در آن با استناد به روش ابطال‌پذیری پوپر به نقش تخیل، فرض و ابداع در تصمیمات اخلاقی پرداخته شده و نتیجه آن قاعده و اصل تعمیم‌پذیری هیر بوده است.

هر چند پژوهش‌های تطبیقی از منظر هیر با متفکران اسلامی نیز انجام شده است، به نظر می‌رسد که با استقراء در پژوهش‌های مرتبط، آنچه که بتواند مبتنی بر موضوع خاص نسبی‌گرایی و مسائل مرتبط با آن باشد و نیز رهیافت مناسبی در خصوص چگونگی مواجهه با امورات اخلاقی و بررسی نسبی‌گرایی مد نظر هیر باشد یافت نشد که در ادامه به تبیین آن خواهیم پرداخت.

ماهیت نسبی‌گرایی

نسبی‌گرایی نقطه مقابل «مطلق‌گرایی» (Absolutism) است که در آن که دست کم برخی از اصول بنیادین و احکام اخلاقی تغییرناپذیر هستند و بدین معناست که ذاتی بودن حُسن و قُبْح اخلاقی در این نوع دیدگاه هیچ‌گونه دخل و تصرفی در نوع سلیقه، قرار داد، عرف و ... ندارد. از این رو «در آن ارزش‌های اخلاقی، زمان شمول و مکان شمول نیست و دارای معیارهای دائمی و واقعی هستند» (مصباح، ۱۳۸۰: ۱۵۱). چرا که اعتقاد مطلق‌گرایان، به اصول اخلاقی غیر قابل اغماض و غیر قابل نقض است (پویمن، ۱۳۷۶: ۳۴۴-۳۲۴).

در حوزه نسبی‌گرایی فلاسفه متعددی را نام برده‌اند که در این میان از «پروتاگوراس» (Protagoras) به عنوان نخستین نسبی‌گرایان یاد شده است. سخن مشهور او که از پیشگامان نسبی‌گرایی یا معادل کلامی آن «عندیه» شناخته می‌شود؛ قابل ملاحظه است: انسان معیار همه چیز است. اشیا برای من آن‌گونه هستند که برای من به نظر می‌رسند، و برای تو آن‌گونه هستند که برای تو به نظر می‌رسند.

و جمله معروف وی که می‌گوید:

حقیقت مطلق که شناسایی‌پذیر باشد وجود ندارد؛ چرا که سرشت هر کس در داوری‌هایش تأثیر می‌گذارد (هالینگ دیل، ۱۳۸۷: ۱۰۵).

در این میان از فیلسوفان معاصر نیز یاد شده است که به عنوان نسبی‌انگاران عصر جدید در حوزه معرفت‌شناسی مباحثی را مطرح و تبیین کرده‌اند که تعدادی از مهم‌ترین آنها را می‌توان بدین شرح نام برد که البته آراء هر کدام نیز در جای خود قابل بررسی است.

۱. لودویگ ویتگنشتاین (Ludwig Wittgenstein) متأخر که دیدگاه‌هایش با توجه به معیار بازی‌های زبانی او مشهورند.

۲. دیوید بلور (David Bloor) که مدعی است جامعه شناسی می‌تواند دلیل رد یا پذیرش همه باورهای علمی را توضیح دهد و چون رد نسبی گرایی، ناسازگار با طبیعی انگاری و مستلزم مطلق انگاری است، پس قابل دفاع است و حتی موضع صریح خود را در مقاله‌ای به نام «نسبی انگاری، عقل گرایی، و جامعه شناسی معرفت» (Barnes and Bloor, 1982) ارائه کرده است.

۳. پول فایرابند (Paul Feyerabend) که معتقد است «ایده یک عقلانیت ثابت و جهان شمول به همان اندازه واهی است که ایده یک ابزار اندازه گیری ثابت و جهانشمول که قادر به اندازه گیری هر مقداری است» (Feyerabend, 1978: 98).

۴. ریچارد رورتی (Richard Rorty) که او را به دلیل عقاید نسبی گرایانه‌اش پسامدرن نیز دانسته‌اند.

برخی همچون لوئیس پویمن (Louis Pojman) برای نسبی گرایی اخلاقی دو مؤلفه: «تنوع در احکام و قضایای اخلاقی» (با توجه به تفاوت یک موضوع در جوامع مختلف) و «وابستگی» (با توجه به اعتبار اصول اخلاقی به پذیرش جامعه) را در نظر گرفتند. با این توضیح گزاره‌ای همچون «الف، درست است» بدین معنا خواهد بود که جامعه من آن را تأیید می‌کند (pojman, 2012:16-19, 26). که البته این ایراد اساسی به آن وارد است که احتمال پذیرش و اتخاذ آن به عنوان یک فضیلت یا رذیلت در جامعه‌ای دیگر مورد توجه قرار نگیرد.

برخی از متفکران اسلامی همچون شهید مطهری نیز با استناد به حسن و قبح ذاتی و موضوع فطرت قائل به جاودانگی و ثبات امور اخلاقی هستند و متغیرهای اخلاقی را منبعث از اصول یا همان خوبی‌ها و بدی نمی‌دانند، بلکه آنچه تابع تغییرات قرار می‌گیرد مقدمه اصول است که وفق شرایط، هر فعل و فاعل اخلاقی نیز متأثر از آن خواهند بود (مطهری، ۱۳۷۹، ج ۲۱: ۲۶۲).

با این وصف، دیدگاه‌های انتقادی این مکتب که حداقل با اضافه کردن قیود و اموری به تبدیل دیدگاه‌های اصلاح گرایانه منجر شده، نیز قابل ملاحظه است؛ چرا که نسبی گرایی را می‌توان حوزه‌ای خواند که فارغ از خردورزی و عقل گرایی، آنچه را که سمت و سوی جزم گرایی دارد بر می‌چیند و در ساده‌ترین نگاه، نتیجه و متعاقب آن چیزی جز بی‌ثباتی احکام اخلاقی نخواهد بود. برای تفهیم موضوع در نماد ریاضیات نیز می‌توان از تابع X در رابطه $Y=F(x)$ نام برد که X

مستقل است و متغیر Y وابسته؛ و گونه‌های مختلف نسبی‌گرایی زمانی حاصل می‌شوند که به جای X و Y وجوه مختلفی قرار داده شود. با این تعریف تفکر، تجربه، ارزش و حتی واقعیت نیز می‌تواند در دامنه Y قرار گیرد که وسعت مفهومی‌زیادی پیدا خواهد کرد (ملایری، ۱۳۹۱: ۲۹۳-۲۳۲). چنانچه اعتبار همه اصول اخلاقی به پذیرش فرد وابسته باشد، نسبی‌گرایی ذهنی (= ذهنیت‌گرایی) شکل می‌گیرد که در این صورت هرگونه اصل عینی اخلاقی، انکار و اصول اخلاقی، انتزاعی و اختزاعی، نوع بشر خواهد شد (Kellenberger, 2008: 54). از دیگر ایرادهای وارد بر نسبی‌گرایان نیز این است که گزاره‌های اخلاقی از نوع گزاره‌های انشایی خواهند بود که هیچ خبری از واقعیتی نداده‌اند و صرفاً تمایلات و خواسته‌های افراد و گروه‌های جوامع مختلف را ابراز می‌کنند و حسن و قبح اشیاء نیز صرفاً به نوع نگرش‌ها، امیال و احساسات و سلاقی شخصی یا گروهی وابسته‌اند و خوبی‌ها و بدی‌ها و بایدها و نبایدهای اخلاقی هم از اموری ذهنی، احساسی و شخصی یا قراردادی خواهند بود (Wong, 1984: 1-2). و این در حالی است که در فلسفه اخلاق، به‌ویژه از منظر مروین هیر که مبنای اصول اخلاقی او به‌گزینه پرسشی «چه کاری باید انجام دهیم؟» متصل است، دغدغه‌ای اصلی بوده و پرسش از چرایی افعال دارد. البته شاید هم بتوان گفت که مهم‌ترین عامل ایجاد نسبی‌گرایی برگرفته از امور حس‌گرایی و کشف خطاهای حواس بوده که بر اساس آن تفکر سوفسطائیان یونان باستان و نسبت به‌ویژه در ارزش‌ها شکل گرفته است.

انواع نسبی‌گرایی

پژوهشگران و اندیشمندان حوزه اخلاق، نسبی‌گرایی را به سه نوع تقسیم و بررسی کرده‌اند که به اجمال هر کدام را بیان می‌کنیم:

۱. توصیفی؛ که بر اساس نمونه‌های مردم‌شناسانه و تجربی، اخلاق را به طور نسبی و غیر جهانی معرفی می‌کند که نتیجه آن عدم وجود ارزش‌های اخلاقی ثابت است (Nilson, 1967:39).
۲. فرااخلاقی؛ که مبتنی بر پذیرش تکثر نظام ارزشیابی اخلاقی است و در آن شیوه معقول و معتبر عینی برای توجیه احکام اخلاقی وجود ندارد که نتیجه آن هم دو حکم متعارض با اعتبار

یکسان خواهد بود و با این دیدگاه حقیقت احکام اخلاقی وابسته به تاریخ و فرهنگ خواهد بود (Shapiro, 2008: 1).

۳. هنجاری؛ که به‌رغم دو گونه یاد شده، شخص را منطقیاً به گزاره‌ای اخلاقی ملزم می‌کند و تعلیم می‌دهد که آنچه برای شخص یا جامعه‌ای درست یا خوب است حتی اگر هم شرایط مربوط مشابه باشد، برای شخص یا جامعه دیگر درست یا خوب نیست و در برخورد با ارزش‌های متفاوت اخلاقی دیگران توصیه می‌کند که نباید بر رعایت اصول ثابت اخلاقی پافشاری کرد و نباید ارزش‌های اخلاقی مورد پذیرش دیگران را بر اساس معیارهای خودشان ارزش‌گذاری کرد (فرانکنا ۱۳۹۲: ۲۲۸؛ Sheehy, 2006: 5).

با توجه به تعریف‌های مذکور؛ شاخصه‌های اصلی نسبی‌گرایی اخلاقی مبتنی بر مؤلفه‌های زیر هستند:

۱. انکار وجود معرفت عام و جهان شمول؛
۲. فقدان معیار کلی و جهان شمول؛
۳. تردید در ماهیت گزاره‌های اخلاقی؛
۴. عدم ارتباط واقعیت و ارزش باید و هست. (جوادی و سلاطین، ۱۳۹۱: ۸۳-۸۱).

نسبی‌گرایی هیر

هیر در تعریف نسبی‌گرایی خود به‌رغم اذعان به ماهیت تعریف‌های فوق قواعد و ساختاری را تبیین می‌کند که صرفاً با رویکرد نسبی در امور اخلاقی متفاوت است. چه اینکه وی بر قاعده جهان شمول خود صحنه می‌گذارد و با استناد به آن، معیار و شاخصه کلی را مبتنی بر قاعده «تعمیم» و «زرین» بیان می‌کند و نیز ماهیت گزاره‌های اخلاقی و حتی انشای حاصل در جملات امری را حاکی از توصیه می‌داند. از همین‌رو، در مقسوم فرا اخلاقی نسبی‌گرایی که پیشتر عنوان شد و در آن دو حکم متعارض را با اعتبار یکسان نشان می‌دهد، حکمی «متناقض نما» معرفی کرده است که متعاقباً به آن می‌پردازیم.

نسبی‌گرایی مطابق با «شرایط» و «اصول»

هیر امور اخلاقی را وابسته به دو زمینه و مؤلفه «شرایط» و «اصول» معرفی می‌کند که نتایج

صحیح افعال اخلاقی وابسته به آن خواهند بود.

ابتنای هیر در نسبی‌گرایی به این دو مؤلفه به میزانی است که نتایجی که از آن‌ها حاصل می‌شود بسیار متفاوت خواهند بود. چنانچه امور اخلاقی نسبت به «شرایط» در نظر گرفته شوند، نتیجه آن‌ها «نسبی‌گرایی مطلق انگارانه» خواهد بود و چنانچه همان امور نسبت به اصول اخلاقی در نظر گرفته شود، نتیجه آن‌ها «نسبی‌گرایی فرا انگارانه» خواهد بود. نتیجه این دو نگرش تا جایی متفاوت است که هر یک از آنها به اعمالی که کاملاً متفاوت از دیگری است می‌انجامند و مطابق این آراء «آنچه درست است» را بر «آنچه که گوینده می‌اندیشد درست است» استوار می‌نماید (Hare, 1989: 121 – 130). واکاوی این دو دیدگاه را می‌توان چنین شرح داد:

۱. نسبی‌گرایی مبتنی بر شرایط

اگر اخلاقی بودن امری بر پایه شرایط تعیین شود، نتیجه آن به گونه‌ای خواهد بود که نمی‌توان گفت: یک فعل به صورت مطلق اشتباه است؛ بلکه نتیجه این است که اعمال افراد نسبت به یک زمینه درست یا نادرست است. به عبارتی نسبت دادن هر عملی بنا به شرایط متفاوت و در نظر گرفتن ملاحظات، نتیجه و کارکردی متفاوت خواهد داشت. بدین ترتیب ملاک حسن و قبح یا اخلاقی بودن وابسته به شرایط خواهد بود و به همین دلیل است که این موضوع در آداب، رسوم و فرهنگ‌های مختلف کاملاً چشمگیر و آشکار است.

حال این پرسش پیش می‌آید که امور نسبی شده به شرایط، چه واقعیتی را به ما نشان می‌دهد که در شرایط خاص یک عمل درست است و در شرایط دیگری نادرست؟ درستی یا نادرستی آنها منبعث از چه چیزی است؟ از سوی دیگر، اگر اخلاقی بودن امور به یک سری «اصول» وابسته باشد و برخلاف دیدگاه فوق وابسته به شرایط نباشد، لاجرم مطابق آن اصول تصمیم‌گیری خواهد کرد که می‌توان این دیدگاه را به نسبی‌گرایی فرا انگارانه منسوب کرد.

اگرچه ساده‌ترین ایرادی که به نوع نگاه اول می‌توان وارد کرد این است که در نسبی‌گرایی مبتنی بر شرایط به «شرایط» متعهد خواهیم شد. چنانچه درست و نادرست بودن به شرایط وابسته شود، آنگاه «نسبی‌گرایی مطلق انگارانه» را مأخذ اعتبار در افعال اخلاقی قرار می‌دهیم.

۲. نسبی گرایي مبتنی بر اصول

«نسبی گرایي فرا انگارانه» در پی آن است که در صورت وجود واقعیتی، درست و نادرست آن را بر اساس اصول اخلاقی تعیین کند و کارکرد آن به گونه‌ای است که «اصول اخلاقی» را معرفی می‌کند تا بر اساس آنها درست و نادرست تعیین شود و افزون بر این، بر اساس تعهد نسبی گرایانه اش، باید اضافه کند که هیچ یک از این اصول نسبت به اصول دیگر برتری ندارد. البته با استناد به دیدگاه‌های «توصیه گرایي» (Prescriptivism) که کلیت پذیری یا تعمیم پذیری (universalizability) آن مورد توجه قرار گرفته همه احکام دارای معنای توصیفی به اشتراک از آن برخوردارند (هیر، ۱۳۷۹: ۱۶۹). چرا که احکام اخلاقی به همان گونه احکام توصیفی فعلیت پذیرند (هیر، ۱۳۷۹: ۱۷۵). البته هیر منتقد اخلاق توصیفی است و آن را نمی‌پذیرد و کسانی را که به این طریق استدلال کرده‌اند، به سبب شباهتی فریبنده بین مفاهیم اخلاقی و سایر محمولات و اوصاف، فریب خورده می‌داند (Hare, 1989: 121 – 130). از این رو، تشخیص واژه‌های اخلاقی که مبنای درست و نادرست است سهم بسزایی دارد که با مبانی توصیف گرایي قابل بهره برداری نیست. و این در حالی است که هیر درستی یا نادرستی اعمال را وابسته به اصول اخلاقی می‌داند و برای همه اصول نیز معنای ارزشی قائل است.

مبانی نسبی گرایي هیر

با تبیین دیدگاه فوق بدیهی است برای آنکه افراد بتوانند زندگی موفقیت آمیزی داشته باشند، پیش زمینه‌های جهان شمول نیز برای آنها ضروری و لازم است. همچنانکه جان رالز نیز در همسویی با ایمانوئل کانت بر این نوع پیش زمینه‌ها و اصول تأکید کرد و آن را «موافقت مشترک» نامید؛ تا جایی که عنوان داشت: «من مانند کانت معتقدم که ... اگر انسان‌ها در شرایط آزاد و برابر قرار بگیرند، بر سر اصولی توافق خواهند کرد که حقوق طبیعی آنها را تأمین کند (رالز، ۱۳۷۶: ۱۲۶). این نوع دیدگاه، بنا بر نظرات توصیه گرایي و هدایتگری، در مبانی دیدگاه هیر که مبنای توصیه‌ای و تعمیم را توأمان در بر دارد چشمگیر است. او در کتاب مقالاتی درباره نظریه‌های اخلاقی، در قالب مثال، مصداق توصیه و هدایتگری را این گونه تبیین می‌کند: «اگر به این پرسش که آیا به ارتش ملحق شوم یا نه؟ یا اینکه آیا باید به انقلابیون بپیوندم یا نه؟» پاسخ مثبت بدهیم، خود را

متعهد به الحاق به ارتش و انقلابیون کرده‌ایم. این ویژگی، گاهی توصیه‌ای بودن احکام اخلاقی معنا شده است. اگر در پاسخ به این پرسش‌ها پاسخ مثبت داده و بگوییم: «بله، من باید به ارتش ملحق شوم»، و این پاسخ را با صداقت اظهار کرده و معنای کاملی از آن اراده کرده باشم؛ یعنی واقعاً هدف ملحق شدن به ارتش باشد، آنگاه من باید به ارتش ملحق شوم (Hare, 1995:430). این الحاق به ارتش جنبه هدایتگری دارد. از سوی دیگر، قاعده تعمیم نیز گویای همین اصل است، همان گونه که هیر نیز بدان اشاره دارد. او معتقد است: «هر کس که حکمی اخلاقی ارائه می‌کند، برای رهایی از رفتار و گفتار دوگانه مجبور است حکمی یکسان پیرامون همه مواردی که دارای اوصاف غیر اخلاقی مشابه‌اند، ارائه دهد؛ هر چند افراد مورد قضاوت در آن احکام، نقش‌های گوناگون برعهده گرفته باشند. به عبارت دیگر، این گفته که دو مورد وجود دارد که در همه ویژگی‌های غیر اخلاقی عامشان باهم یکسان هستند، اما یکی از آنها، ویژگی‌ای اخلاقی دارد که دیگری این خصوصیت را ندارد، تناقض گویی است» (Hare, 1992: 1258- 1261). با این توصیف هیر با اتکال به مبانی توصیه‌گرایی خود و جنبه هدایتگری آن و نیز پیوند آنها با تعمیم‌پذیری و جهان‌شمولی اصول اخلاقی مبانی نسبی‌گرایی خود را استحکام می‌بخشد و با ظرافت از مطلق‌گرایی فاصله می‌گیرد.

هیر برای دفاع در برابر اتهام مطلق‌گرایی و تقویت نوع نسبی‌گرایی خود بر این عقیده است که چنانچه بپذیریم اصول اخلاقی که خودمان آنها را پذیرفته‌ایم به ما می‌گوید که «چه باید انجام دهیم» و «چه نباید انجام دهیم» یا چنانچه بگوییم که درستی و نادرستی اعمال ما به اصول اخلاقی وابسته هستند و همه اصول، هم ارزش‌اند، از هر گونه تجویز مطلق با موفقیت فرار کرده‌ایم. چرا که هر آنچه انجام می‌دهیم مطابق نسبی‌گرایی بر اساس اصول اخلاقی است که خود ما درست یا نادرست بودنش را تعیین کرده‌ایم. بنابراین می‌توان گفت که این گونه نسبی‌گرایی ما را از مطلق‌انگاری رها کرده است. هر چند شاید بتوان این ایراد را هم به این نوع دیدگاه افزود که در صورت تمایل با این نظریه، هر کسی با هر نگاه اخلاقی می‌تواند با گزاره‌های نسبی‌گرا در این شکل موافقت کند، چرا که هیچ اثری از باید و نباید اخلاقی در آنها نیست و صرفاً اصول متفاوت دو گروه را برای ما توصیف می‌کند. ضمن اینکه نسبی‌گرایان به این ایده التزام دارند که هیچ اصول اخلاقی بر اصول اخلاقی دیگری برتری ندارد.

شرایط اصول اخلاقی

با توجه به ماهیت اصولی که هیر آن را پذیرفته است، شرایطی نیز مفروض گرفته شده که افعال اخلاقی دایر بر آن اصول و متکی به آن شرایط است:

۱. اتکاء بر قاعده زرین

اگر این اصل بازنویسی شود و به این معنا باشد که: «در صورت مواجهه دیگران با وی، همان تفسیری را می‌توان ارائه داد که درباره اصول دیگر ارائه می‌شود» (هیر، ۱۳۷۹: ۱۸۴).

۲. مطابقت با اصل کانتی

این اصل راهی است برای بیان نتیجه از رأی منطقی کلیت‌پذیری.

بیان دیگر آن از جانب هیر چنین است: «هرگز نباید عملی انجام بدهم مگر به گونه‌ای که بتوانم و بخواهم که قاعده من یک قانون کلی بشود» (هیر، ۱۳۷۹: ۱۸۴).

هیر معتقد است که اطلاق در اصول اخلاقی و به معنای واقعی بدون قید و شرط بودن در آن اشکال بسیار واضحی است. چرا که هر اصل اخلاقی باید شرایطی را بیان کند که بر اساس آن یا باید کاری انجام یا باید از آن اجتناب شود. مثلاً اصل «هرگز دروغ نگویند» اگر بدون قید و شرط باشد به معنای این است که در هیچ شرایطی نمی‌توان دروغ گفت. اما چنانچه شرایطی را در اجرای اصول اخلاقی دخیل بدانیم، دیگر بدون درنگ و تأمل حکم اخلاقی صادر نخواهد شد. چرا که ممکن است در برخی موارد خاص اخلاقی و شرایطی که در اغلب موارد در افعال اخلاقی وجود دارد، تصمیمی که ظاهراً مشابه است گرفته می‌شود، متفاوت باشد. اگرچه هیر معتقد است که «آنچه اخلاقی بودن یک فعل یا اقدام را مشخص می‌کند تا حد زیادی تأثیرات آن اقدام بر دیگران است» (هیر، ۱۳۹۷: ۲۶). که از اثرگذاری آن می‌توان پی به اخلاقی بودن آن برد.

هیر که معمولاً با روش تمثیلی سعی در تبیین موضوع دارد، شاهد مثال خود را چنین بیان می‌کند: اگر وفای به عهد یا یک بیان صادق و راست منجر به جنگی ناگهانی و نابودی مردم زیادی شود، ممکن است بگوییم در این شرایط وظیفه اخلاقی ما این است که عهد خود را بشکنیم یا از صداقت خارج شویم و دروغ بگوییم. به گفته هیر اینکه گفته شود: «تمایز بین یک

اقدام و پیامدهای آن به لحاظ اخلاقی با هم نامرتبط هستند» نادرست است و تمام مشکلات زمانی آغاز می‌شود که بین ماهیت و کیفیت اقدام با پیامدهای آن تمایز ایجاد کنیم (هیر، ۱۳۹۷: ۲۶).

در هر حال، هر اقدامی پیامدی دارد که از پیامدهای آن ناگزیریم و در صورت پذیرش هر اقدامی باید پیامدهای اخلاقی آن را نیز بپذیریم. با این رویکرد آنچه که هیر اعلام می‌دارد، اصول اخلاقی همواره ثابت نیستند و با توجه به شرایط و بر اساس مصالح بیشتری می‌توانند تغییر کنند و نسبی بودن را در پی داشته باشند. از سوی دیگر، این بیان هیر نقد او را در برابر مکتب ماکیاولیستی نیز بیان می‌کند که نمی‌توان به یک اقدام یا فعلی بدون در نظر گرفتن عواقب آن اندیشید، بلکه باید به پیامدهای آن نیز توجه کرد و این‌گونه نیست که در برخی گفت‌وگوها مبانی اخلاق به چالش کشیده شود و همیشه هدف وسیله را توجیه نماید؛ بلکه می‌بایست با در نظر گرفتن شرایط و پیامدهایی که می‌تواند حاصل شود یک فعل اخلاقی انجام داد. اما واقعیت این است که در شرایط جدید عاملی در مسیر فعل اخلاقی و در کنار اصول اخلاقی پیشین قرار می‌گیرد که «ملاحظات اخلاقی جدیدی را معرفی کند تا تعادل برقرار شود» (هیر، ۱۳۹۷: ۲۶). در واقع نسبت و اطلاق در بیان هیر و چگونگی توجیه خروج از اطلاق در امور اخلاقی به نحوی است که نشان می‌دهد؛ «این اصول اخلاقی هستند که در شرایط گوناگون تعیین می‌کنند کدام تأثیرات مرتبط هستند و کدام نامرتبط. این ویژگی‌های مرتبط اخلاقی یک وضعیت هستند که اصول اخلاقی ما هر چه باشد بر آنها دلالت دارند» (هیر، ۱۳۹۷: ۳۰).

با توجه به نظرات هیر، تمایل او بیشتر به مطلق‌گرایی سازگار و همسوست و از سوی دیگر جواز نسبییت را منوط به شرایط موجود در موضوعات اخلاقی و بر اساس مصلحت و منافع اصیل اخلاقی می‌داند. او در مباحث دیگر به طور کامل خود را از نسبی‌گرایان جدا و مبرا می‌داند، ولی ترجیح می‌دهد با مباحثی که مطرح می‌کند به عنوان یک ذهنیت گرا معرفی شود. البته مشروط بر اینکه سوء استفاده نشود و درک صحیحی از مباحث وی داشته باشند. چه اینکه هیر در رویکرد معرفت‌شناسانه خود یکی از نشانه‌های مکتب اخلاقی ناب را درک درست از «صحیح» و «غلط» می‌داند و برای واژه صحیح یک ویژگی منطقی قائل است که تقریباً تمام استدلال‌های اخلاقی را شکل می‌دهد و این درک صحیح، معیاری برای فرایندهای فکری، در قبال اقدامی مناسب در شرایط دشوار اخلاقی نیز به‌شمار می‌رود. چه‌اینکه از منظر او «تا زمانی که به صورت معرفت

شناسانه به آن پرداخته نشود، نتایج حاصل از آن‌ها برای ارتباط مؤثر و اخلاقی نیز وجود نخواهد داشت.» (هیر، ۱۳۹۷: ۱۰۷-۱۰۵). البته شاید اگر هیر می‌توانست با تفکیک بین اصول و فروع اخلاقی، شرایط مساعدتری در بیان و توجیه نسبیت گرایی خود داشته باشد و به جای تغییر مهندسی صرفاً اصول، بر اساس شرایط، به تغییر و روش جدید در چگونگی برخورد با دوگانگی، به تغییر در فروع می‌پرداخت شاید از این طریق ضعف در رویکرد وی نیز مرتفع می‌شد و چه بسا عدم درک «صحیح» برای یافتن راه حل مناسب در اصول اخلاقی را چالشی برای رفع تعارضات اخلاقی نمی‌دانست.

آگاهی، شرط توجیهی نسبیت در احکام اخلاقی

یکی از ایرادهایی که هیر به کلی‌گرایان یا مطلق‌گرایان وارد می‌کند این است که آنها بر این باورند که شرایط نباید با تحقق اصول، ارتباطی داشته باشد (هیر، ۱۳۹۷: ۳۲-۳۱). در حالی که از نظر منطقی بلاشرط بودن یا مطلق بودن اصول اخلاقی ممکن نیست. چرا که در غیر این صورت هر اصل اخلاقی به معنای واقعی پوچ خواهد بود و هرگز مشخص نمی‌کند که کاری را انجام دهم یا از آن خودداری نمایم.

با این حال، هیر «تعارض بین اصول را یک امر طبیعی می‌داند» (هیر، ۱۳۹۷: ۳۳)، که البته پیچیدگی‌هایی که در موقعیت‌های مختلف برای فاعل اخلاقی رخ می‌دهد، این تعارض ظاهری را نمایان می‌سازد که نیازمند به تصمیم مناسب خواهد بود.

به عنوان مثال، دروغگویی در تمامی شرایط تقریباً اشتباه است، اما هنگامی که قرار است جان یک تن در خطر باشد قاعدتاً حفظ جان آن فرد در اولویت قرار خواهد گرفت و این فعل که در شرایط عادی قبیح و مذموم است، در شرایط جدید اقدامی صحیح تلقی می‌شود. اما این مثالی است که یک اصل ساده را تداعی می‌کند و اگر شرایطی به وجود بیاید که اصول پیچیده‌ای را در موقعیت خاصی بر مخاطب حاکم نماید بی‌شک نیازمند به تأمل بیشتر نسبت به این اقدام خواهد بود که به سادگی نمی‌توان در خصوص آن تصمیم گرفت و قطعاً ترجیح‌ها و تحلیل‌ها و تفسیرهای گوناگونی را می‌طلبد. آنچه که می‌تواند یاری‌دهنده درک و به تبع آن تصمیم صحیح و مناسب در رویارویی با اصول پیچیده اخلاقی باشد، تنها به واسطه آگاهی و شناخت و علم به

چگونگی بازخورد در شرایط خاص و بررسی دقیق آن نسبت به فعلی است که شایسته آن موقعیت است. بدین ترتیب فعلی که انجام خواهد شد قابلیت توجیه را نیز خواهد داشت. بنابراین اگر موقعیت‌ها پیچیده باشند که معمولاً اینگونه است، نمی‌توانیم مطمئن باشیم که آیا می‌توان بدون تأمل و تدابیر بیشتر اصول ساده را بر آنها اعمال کرد یا نه. در واقع در تقابل باین رویداد دشوار و تعارضی که ایجاد می‌شود اعمال اصول اخلاقی در امور فردی و شخصی است.

با پذیرش این دیدگاه هیر، باید گفت که معضل فوق در پیچیدگی‌های شرایط اخلاقی حتی اصول اخلاقی ساده‌تر نیز وجود خواهد داشت که باین فرض همواره باید در نظر داشت که اصول با یکدیگر تعارض دارند و این تعارض در اصول نیز همیشگی است و با این شرایط تصمیمات اخلاقی نیز همواره در تعارض دائمی قرار خواهند گرفت و صرفاً با علم به موضوعات و آگاهی از شرایط می‌توان تصمیم صحیح اخلاقی گرفت که البته این علم و آگاهی به موضوعات و شرایط قطعاً با توجیهاتی که هیر بدان اشاره داشته است در همه شرایط فراهم نبوده و نخواهد بود که از این رو ضعف بیان وی را در نسبی‌گرایی فراهم می‌آورد.

شروط التزامی نسبیّت

هرچند هیر اصول ساده اخلاقی را که استنباط احکام اخلاقی نیز دائر بر آن است و نیازمند درنگ و تأمل نیستند پذیرفته است؛ طوری که هر فردی در رویارویی با آنها به سادگی می‌تواند تصمیم لازم را اتخاذ نماید، اما قطعاً اصولی که در هم تنیده و پیچیده شده‌اند سادگی اصول ساده را نخواهند داشت و مستلزم تأمل، تدابیر و ملاحظات خاصی خواهند بود.

البته از نظر هیر تصمیمات اخلاقی بر اساس اصول کلی گرفته می‌شود که برای هر فرد مشخص است و این تصمیمات نیازمند دو مؤلفه "کمبود زمان" و "تحریف" برای کسب آگاهی آگاهی‌های لازم نسبت به شرایط و افعال اخلاقی خواهد بود؛ چرا که:

۱. همواره برای تأمل و اینکه چه تصمیمی صحیح است، زمان کافی وجود ندارد (هیر، ۱۳۹۷: ۳۷)، که با این رویکرد استلزام در به یاد داشتن دائمی اصول کلی ضروری است و منتج شدن به اقدام صحیح نیز مستلزم شناخت این اصول خواهد بود.

۲. اصول ساده اخلاقی از اصلاح یا تحریف در امان نیستند، (هیر، ۱۳۹۷: ۳۷) که ضرورت در شناخت کافی نسبت به آنها نیز امری متوقع است.

ماهیت اصول بدیهی

تا بدینجا چگونگی ابتداء هیر بر نسبیّت‌گرایی مشخص شد، اما شناخت اصول و ماهیت بدیهی آنها موضوعی است که هیر آنها را به سان سکه ساییده شده‌ای می‌داند که هرچند تعمیم پذیر و در بسیاری از موارد کارگشا و راهگشا هستند، برای حل مسائل اساسی اخلاقی کارآمد نیستند. زیرا ما برای حل این مسائل نیازمند صدور احکامی جزئی و مشخص هستیم (Hare, 1978:179). از منظر هیر، ما «اصول را از پیش آموخته‌ایم. چرا که بدون داشتن اصول، هر نسلی باید از صفر شروع کند» (هیر، ۱۳۸۳: ۱۱۶). به عنوان مثال، یک راننده خوب کسی است که پس از آموزش اصول و قواعد راهنمایی و رانندگی که کاملاً به آن آگاه شده است؛ بیاموزد که در مواقع ویژه از کدام اصل استفاده کند و در شرایط مختلف و احياناً متعارض، تقدم و تأخر و موارد تأثیرگذار در رانندگی صحیح از کدام اصل پیروی کند و در مواجهه با شرایط، خود تصمیم صحیح بگیرد و این اصول نیز در عین حال چنان به دقت بر اعمالش حاکم باشند که تبدیل به عادت شده باشند و برای استفاده از آن اصول نیاز به اندیشیدن نیز نباشد (هیر، ۱۳۸۳: ۱۱۹ و ۱۱۸). بدین ترتیب باید گفت هیر اصول اخلاقی و استفاده از مبانی آن را نوعی مهارت در بکارگیری در شرایط مختلف تعبیر می‌کند و به عبارتی این نوع مهارت تقویت‌کننده نسبی‌گرایی هیر در مواجهه با مسائل پیچیده و دشوار است که می‌تواند ساعی فاعل اخلاقی در شرایط دشوار تصمیم‌گیری باشد.

سطح تفکر شهودی و نقدی

هیر در هنگام مواجهه با تعارضات اخلاقی و متعاقب آن نسبیّت احکام اخلاقی، اتکای خود را بر مرحله شهودی می‌داند. منظور از مرحله شهودی هیر سطحی است که عامل اخلاقی، در تصمیمات اخلاقی نقش تعیین‌کننده ندارد و با استفاده از اصول بسیار ساده‌ای که در تربیت اخلاقی فرا گرفته است می‌تواند نسبت به تشخیص و انتخاب فعل اخلاقی اقدام کند. در مرحله

نقدی نیز آنچه که بر اساس اصول تصمیم می‌گیرد و نقش اصلی را در صدور حکم دارد، عامل اخلاقی است (Hare, 1981: 40-45). در این مرحله با گذار از مرحله شهودی، عقل محاسبه‌گر وارد عمل می‌شود و انسان را از سردرگمی نجات می‌دهد. به تعبیر هیر: «وقتی برای انجام دو فعلی که در سطح تفکر شهودی است هم‌زمان خود را موظف به انجام آن‌ها می‌دانیم، در می‌مانیم، نوبت عقل یا تفکر نقدی فرا می‌رسد» (Hare, 1981: 32). در این سطح از تفکر است که فرد با تفکر و تأمل در می‌یابد که تکلیف اخلاقی او چیست.

از آنجایی که هیر سعی می‌کند روش خود در امور اخلاقی کاملاً عقلی جلوه دهد، از انتساب و ابتناء مباحث خود به امور شهودی و عرفانی پرهیز می‌کند تا جایی که می‌گوید: «انسان‌ها متکی بر هیچ قوه شهودی اسرار آمیزی نیستند که بگویند چه کاری انجام دهیم!» (هیر، ۱۳۸۳: ۱۲۱). با این تفسیر به نظر می‌رسد آنچه که در علوم اسلامی از آن به فطرت تعبیر می‌شود نیز از منظر هیر هیچ جایگاهی در این بخش نداشته و ندارد. و چه بسا عدم رویکرد او به این موضوع وی را با چالش‌هایی همراه کرده که مفردی برای او نداشته است و به ناچار برای توجیه مباحث خود می‌گوید: ما نیازمند به تفکر شهودی هستیم، چون «فرشته مقرب» نیستیم (Hare, 1978: 32). که به همه مسائل آگاه باشیم و بتوانیم به سرعت با در نظر گرفتن آثار و نتایج هر عملی آن را انجام دهیم یا از انجام آن صرف نظر کنیم و از طرفی نیازمند به تفکر نقدی با واسطه قرار دادن عقل و ادراک خود هستیم چون موجوداتی با شعوریم و بایستی با تمام قدرت تأمل و تفکر خود را به کار اندازیم و راه حلی بدیع برای مشکل به وجود آمده بیابیم «و باید تلاش کنیم با ورود به مرحله تفکر نقدی بر ضعف‌های انسانی خود تا حد ممکن فائق آییم» (Hare, 1981: 45).

هیر معتقد است کسی که در سطح تفکر شهودی قرار می‌گیرد، با درک عمیق‌تر موضوع و تعیین سطح و مرتبه آن و گذر از مرتبه نازل‌تر و ورود به سطح بالاتر، یعنی تفکر نقدی در می‌یابد که هیچ‌گاه دو عمل در یک سطح نتایج یکسانی ندارند و «انسان با ورود به سطح تفکر نقدی با چالش‌های زیادی روبه‌رو می‌شود و نیازمند تلاش فکری بسیاری است (Hare, 1981: 177). واژه‌ای همچون «صحیح» که در سطح شهودی و در احکام اخلاقی جنبه توصیفی دارد و از جامعه‌ای به جامعه دیگر معانی متفاوتی دارد، با انتقال به سطح تفکر نقدی کاملاً توصیه‌ای می‌شود و در جوامع گوناگون معنای یکسانی پیدا می‌کند

(Hare, 1981: 69). بنابراین با مرحله تفکر نقدی، یک دستورالعمل واحد که مبتنی بر واقعیت است حاکم خواهد شد و بدین ترتیب رویکرد جدیدی حاصل می‌شود که سبب رهایی از مطلق‌گرایی می‌شود و به مقصد فعل صحیح رهنمون می‌سازد.

با این توضیحات، به نظر می‌رسد که برای اخذ تصمیم لازم در هنگام مواجهه با موضوعات اخلاقی دچار سختی می‌شویم و مسیر اصلی با بیراهه‌هایی همراه می‌شود که امکان انحراف در تصمیم را فراهم می‌آورد. هیر در تبیین و سهولت‌این امر و راه حل، مواجهه با اصول اخلاقی پیچیده را تنها بر پایه و محور شناخت و معرفت نسبت به اصول کلی و شناخت و فهم درست از « صحیح » استوار می‌داند که باید بر اساس آن اقدامات لازم در شرایط و موقعیت‌های پیچیده انجام شود. با این مبنا، برای رویکرد اخلاقی و ایجاد رفتارهای کاملاً اخلاق‌مدارانه یا در مواجهه با موقعیت‌هایی که فاعل اخلاقی را در ابهام و سردرگمی یا تنگنا قرار می‌دهد که نسبی‌گرایی نیز از همان وجه است؛ می‌بایست اقدامات و تصمیم‌ها را مبتنی بر ارزش‌هایی قرار داد که آن ارزش‌ها منطبق با آن اصول کلی هستند. و این اصول کلی با اتکا به سطوح تفکر شهودی و نقدی که آخرین موضع هیر در موضوعات اخلاقی و بهره‌عقلانی از امور اخلاقی است در نظر گرفته شده است. به‌رغم این توضیحات و ضعف در تصمیم مناسب در موقعیت‌های اخلاقی، هیر اذعان داشته است که «باید اصول اخلاقی را شکل دهیم» (هیر، ۱۳۹۷: ۳۷). همین پیچیدگی‌ها منجر شده است تا خود او چندین بار به وضوح اشاره کند که: «من آن قدر بلند پرواز نیستم که مدعی حل همه مسائل پیچیده باشم» (Hare, 1981: 117).

نتیجه

هیر سعی دارد که تصمیم‌گیری در اصول اخلاقی را در مواقعی که ممکن است دیدگاه نسبی‌گرایی بر آن مترتب شود با نگاهی معرفت‌شناسانه به شناخت و آگاهی نسبت به شرایط و اصول اخلاقی سوق دهد و با دیدگاه عقلی به صورت یک چارچوب منظم، ذهن را در مسیر تصمیمات اخلاقی قرار دهد. از این رو مدعی است که در روش نسبی‌گرایی خود، با بررسی شرایط و اصولی که مطابق بر قاعده تعمیم و زرین پذیرفته شده و با آگاهی و آموزش‌های لازم همراه است، نه تنها در امور اخلاقی منجر به آشفتگی قوانین ذهنی نخواهیم شد، بلکه مسائل

اخلاقی متعارض نما را به‌رغم پیچیدگی و دشواری و بدون درنگ و تأمل در ویژگی‌های آنها، در تصمیم‌گیری و رفتار یا عمل ساده کند؛ طوری که توجهات و تأملات در وضعیت اصلی و همچنین شرایط، را به سمت برجسته‌سازی و ویژگی‌هایی از وضعیت پیش رو هدایت کند که از نظر اخلاقی پذیرفته و مطلوب است. با این روش، نوعی مهارت در استفاده از اصول اخلاقی را به صورت کاربردی فرا گرفتیم. البته هرچند در روش هیر، می‌توان در موضوع نسبی‌گرایی فلسفه اخلاقی او، نوعی نهادینه‌سازی اصول در فلسفه اخلاق وی بیان کرد که ماحصل آن در تربیت و رفتارهای اخلاقی نمود پیدا خواهد کرد، اما به نظر می‌رسد رویکرد او در موضوع نسبی‌گرایی اخلاقی و حتی تعمیم آن به شناخت‌گرایی در مبانی اخلاقی دچار ضعف و خلئی است که شاید بتوان سررشته آن را در عدم اتکا به مبانی وجودشناختی انسان و مراتب نفسانی او دانست که در آن صورت تکیه بر مباحث سرشتی و فطری می‌تواند رهیافت مناسبی برای پاسخگویی ابهامات هیر در امور اخلاقی باشد.

یادداشت‌ها

۱. ریچارد مروین هر (Richard Mervyn Hare, ۱۹۱۹-۲۰۰۲) فیلسوفی انگلیسی و از نظریه پردازان معاصر در فلسفه اخلاق است. که با طرح توصیه‌گرایی و هدایت‌گری در موضوعات فرا اخلاق از پیشگامان این مکتب به شمار می‌آید. او معتقد بود که موضوعات اخلاقی از منطقی فرمان می‌برند که اجازه می‌دهد استدلال اخلاقی ذاتاً عقلانی باشد.

سپاسگزاری

این پژوهش به صورت مستقل توسط نویسندگان مقاله انجام شده و از هیچ سازمان یا نهادی کمک مالی دریافت نشده است.

منابع

پویمن، لویس. (۱۳۷۶). "نقدی بر نسبی‌گرایی اخلاقی". ترجمه محمود فتحعلی. نقد و نظر. ۱۴-۱۳(۴): ۳۴۴-۳۲۴.

- جوادی، محسن و مصطفی سلاطین. (۱۳۹۱). "گزارش و تحلیل دیدگاه آیت الله جوادی آملی درباره نسبی‌گرایی اخلاقی". *اخلاق و حیانی*. ۱: ۱۰۰-۷۳.
- حسینی، سیداکبر. (۱۳۸۱). "امکان استدلال اخلاقی در توصیه‌گرایی هیر". *ماهنامه معرفت*، قم. ۱۱(۵۴).
- رالز، جان. (۱۳۷۶). "مبنای عدالت در نظریه جان رالز". ترجمه حسین توسلی. *نقد و نظر*. (۱۰-۱۱): ۱۴۹-۱۲۲.
- زارع گنجارودی، مرتضی. (۱۳۹۶). "کارکردهای تفکر نقدی در اخلاق از منظر هیر". *دوفصلنامه تأملات فلسفی*. زنجان. ۱۸.
- زمانی، مهدی. (۱۳۹۰). "کاوشی در توصیه‌گرایی از دیدگاه فلسفه اخلاق". *متافیزیک*. اصفهان. ۳(۹ و ۱۰).
- زمانی، مهدی. (۱۳۹۱). "روش استدلال اخلاقی از دیدگاه هیر". *پژوهش اخلاقی*. اصفهان. ۳.
- فرانکنا، ویلیام کی. (۱۳۹۲). *فلسفه اخلاق*، ترجمه هادی صادقی. قم. طه.
- مصباح یزدی، محمدتقی. (۱۳۸۰). *فلسفه اخلاق*. تهران. چاپ بین الملل.
- ملایری، محمدحسین. (۱۳۹۱). "دقیقه‌ای در باب نسبیّت‌گرایی، مطلق‌گرایی و عینیت باوری". *راهبرد*. ۶۴(۲۱): ۲۹۳-۳۲۳.
- مطهری، مرتضی. (۱۳۷۹). *مجموعه آثار*، جلد ۲۱. تهران. صدرا.
- هالینگ دیل، رچینالد. (۱۳۸۷). "فصل هشتم: فلسفه یونانی". *تاریخ فلسفه غرب*. ترجمه عبدالحسین آذرنگ، تهران: ققنوس.
- هیر، ریچارد مروین. (۱۳۹۷). *کاربردهای فلسفه اخلاق*. ترجمه کورش الماسی. تهران. ماهریس.
- هیر، ریچارد مروین. (۱۳۷۹). "معنای توصیفی و اصول اخلاقی". ترجمه امیر دیوانی. *فصلنامه ارغنون*. ۱۶.
- هیر، ریچارد مروین. (۱۳۷۲). "فلسفه اخلاق". ترجمه سعیدی مهر. *کیهان اندیشه*. ۵۲.
- هیر، ریچارد مروین. (۱۳۸۳). *زبان اخلاق*. ترجمه امیر دیوانی. قم. طه.

Barnes, B. and Bloor, D. (1982) "Relativism, Rationalism, and the Sociology of Knowledge", accessibility in:

<https://law.unimelb.edu.au/-data/assets/pdf-file/0010/3637585/4-Barnes-and-Bloor-Rationality-and-relativism.pdf>

Feyerabend, Paul. (1978). "Science in a Free Society" (SFS). London: NLB.

Hare R, M (1995); "Prescriptivism": *The Structure of Ethics and Morals; Ethical Theory*; ed. by: Louis Pojman.

Hare, R.M. (1992). "Universalizability": *Encyclopedia of Ethics*, Becker, Lawrence C. (editor), Vol.2, Chicago and London: St. JAMES Press.

Hare, R.M. (1989). "The Concise Encyclopedia of Western Philosophy and Philosophers", Third Edition, Ed. J. O. Jonathanree and Urmson. p: 121 – 130.

Hare, R.M. (1981). *"Moral Thinking", Its Levels, Method, and Point*. New York: Oxford University.

Kellenberger, J. (2008). *Moral Relativism: A Dialogue United States of America*. Rowman & Littlefield Publishers.

Nilson, Kai. (1967). "Ethical Relativism and the Facts of Cultural Relativity", in *Social Research*, vol 33. 35-49

Pojman, Louis P & Fieser, James. (2012). "Ethics Discovering Right And Wrong". Eventh Edition, United States Of America.

Shapiro, Dan. (2008). "What is Ethical Relativism?" Presentation to the Knights of the Round Table, Research Associate Sheldon Chumir Foundation for Ethics in Leadership, October 14.

Sheehy, Paul. (2006). "Moral Relativism", in *Richmond Journal of Philosophy*, 13, Autumn. Available at: http://www.richmond-philosophy.net/rjp/rjp_back_issues.php